

1

INTRODUCCIÓ

Imatge probablement feta durant la Guerra Civil a la cisterna de la casa pairal de la Rovira. A la dreta de la imatge hi veiem Jaume Gusart Soler, alcalde del municipi entre 1920 i 1923 i regidor en el primer Ajuntament republicà, i al davant la seva esposa. El militar del centre podria ser un tinent de l'Exèrcit Popular de la República. Foto: Associació de Veïns i Amics de Castelladral.

1

INTRODUCCIÓ

Els fets ocorreguts durant la República i la Guerra Civil són probablement els que han generat més pàgines en la historiografia del país. Des de la transició s'ha fet un salt espectacular en el coneixement dels fets i canvis socials que s'hi van desenvolupar, de l'evolució del conflicte armat i de la repressió franquista. Tanmateix, tot i la tasca dels historiadors, encara queden molts aspectes per analitzar a fons. Aquest buit és evident si ens referim a les monografies locals, on les empremtes deixades per aquell període encara avui es poden percebre, com en el cas de Navàs. Així, un estudi en profunditat dels fets ocorreguts, a més d'aportar-nos coneixement, té un clar component de reconeixement social i reparació pública dels danys causats i que durant el franquisme i una part de la democràcia van quedar en el silenci. Una demanda cada vegada més creixent en la nostra societat, que s'ha conegut els darrers anys amb el terme de memòria històrica. Com bé apunta la historiadora Carme Molinero, la memòria és sempre un fenomen del present.

L'any 1930, el municipi de Castelladral tenia poc més de tres mil habitants i Navàs, el nucli més im-

portant, s'havia format només poques dècades abans. Un indret en el qual les tensions socials eren presents en dos àmbits ben diferenciats, cadascun amb els seus referents col·lectius i formes d'expressió. Aquesta idiosincràsia pròpia és bàsica per entendre les noves realitats i conflictes que s'hi van desenvolupar durant tot el primer terç del segle XX i que tindran la seva culminació en la guerra civil i la posterior repressió franquista. Aquells anys el barri de Navàs era una població jove, en constant creixement, on les noves pràctiques de l'associacionisme de tot tipus, cultural, econòmic i educatiu, arrelen amb força. El cas de la cooperativa la Fraternitat, que articularà els sectors més menestrals del poble, n'és el principal exemple. D'altra banda, hi afloren importants tensions socials. En aquest aspecte, com ha assenyalat la historiadora de la Universitat de Lleida Conxita Mir, per entendre de manera global els conflictes dels anys 30 i el fenomen repressiu és especialment útil l'anàlisi dels esdeveniments en localitats petites, on podem observar les relacions interpersonals que van ser a la base de comportaments socials articulats entorn de les pràctiques

repressives, i en aquest aspecte Navàs esdevé un exemple paradigmàtic. I aquest llibre, més necessari. De fet, la República i la Guerra Civil també són un reguitzell de tòpics que en el cas dels fets succeïts a Navàs, tot i la seva reduïda dimensió, esdevenen certs: els fets del Sis d'Octubre, un conflicte entre germans, les discrepàncies dins el bàndol republicà, el violent component anticlerical, l'experiència de les col·lectivitzacions, la sagnant acció dels incontrolats després del 18 juliol, l'exili d'una part de la població l'any 1939 i la ferotge repressió franquista. Tots s'hi troben representats.

La publicació que teniu a les mans, però, abraça tot el terme municipal del que avui és el municipi de Navàs, que fins l'any 1960 portava el nom de Castelladral. A l'hora de plantejar el llibre hem

tingut clar que l'àmbit d'estudi havia de ser aquest, la totalitat del municipi, en el qual conviuen dues realitats ben diferenciades, que no sempre s'han tingut prou en compte l'una a l'altra. D'una banda, els nuclis nascuts als marges fabrils del Cardener i el Llobregat, Palà de Torroella i Navàs, que presenten entre si unes diferències significatives. El primer era una colònia tèxtil, on l'amo feia i desfeia al seu gust i la població estava sotmesa a un estricte control social. De l'altra, Navàs sorgeix com un poble enmig de les colònies, sense aquesta rigidesa i sense el ferri control de l'amo. Un espai idoni per desenvolupar-se les tensions que descriurem. Els obrers vinguts d'arreu, especialment de les valls prepíreniques, versus els amos de les fàbriques, patrons i estaments eclesials. La nova

Vista del Cardener i de la fàbrica de la colònia Palà a finals de la dècada del 1920. El pont va ser volat en la retirada republicana i, durant anys, va

ser substituït per una palanca de fusta. Imatge: Arxiu del Grup de Recerca de Palà de Torroella.

INTRODUCCIÓ

El nucli del Mujal al primer terç de segle XX, probablement durant la festa major que s'escau el diumenge més proper a la festa de la Santa Creu, el 14 de setembre. Del grup de dones podem identificar, de dreta a esquerra, Maria Calmet (vestit negre), Mercè Serra Ambrós i Enriqueta Manubens Manubens. Al fons, veiem les velles cases del carrer de Dalt: Cal Salvador, Sant Pare, Bernat, Cal Ferrer Coix, Pare Jan i Figols; les cases que veiem en el que és l'actual carrer del Mig d'esquerra a dreta són: Cal Músic, Cal Vidal i Bartomeu Nou. Imatge: Fons familiar Josep Vidal Calmet.

societat industrial davant l'antic món rural pagès i conservador. I, entremig, el món de l'altra banda, el rural, continua amb les seves dinàmiques marcades i conviu de lluny amb els nous fenòmens que es desenvolupen a les valls dels rius.

Hem intentat abraçar, doncs, tots aquests fets, si bé és cert que tant en el record oral com en la recerca de la documentació, ha estat més difícil obtenir dades del món rural. Pel que fa a la nomenclatura, hem mirat d'utilitzar el topònim de Castelladral per referir-nos als processos col·lectius que van tenir lloc durant aquells anys a tot el municipi, com per exemple eleccions o nombre d'habitants, ja que aleshores aquest era el nom oficial. En parlar de dinàmiques concretes o fets que van tenir lloc al poble de Navàs o a la colònia

de Palà de Torroella, hem utilitzat aquests topònims. Quan parlem de la part central del municipi, acostumem a fer servir l'expressió "el nucli de Castelladral" fent referència a l'antic poble.

Ja durant la República es plantejaren els canvis de denominació i territorials que amb el pas del temps s'han acabat imposant. Un d'ells, la segregació de la part de la colònia de Valls de Torroella que es va fer efectiva durant la Guerra Civil afegia encara més complexitat al tema de l'àmbit territorial d'estudi, ja que el nucli estava literalment dividit entre dos municipis, Castelladral i Sant Mateu. La dificultat per establir el carrer de residència de cadascun dels habitants de la colònia de Valls de Torroella ha fet que finalment descartéssim la seva inclusió en aquest llibre. Fer-ho hauria significat fer referència als fets

ocorreguts al municipi de Sant Mateu, que per la seva extensió i dinàmiques es mereixeria una altra publicació. I, de fet, actualment tota la colònia Valls ja es troba fora del terme municipal de Navàs.

Pel que fa als habitants que apareixen a les diverses llistes i que van ser protagonistes o represaliats durant l'època, hem seguit un mateix criteri per a tots. Hi hem comptabilitzat les persones que durant els anys 30 i inicis dels 40, és a dir just amb anterioritat a cada fet descrit, fossin residents al municipi de Castelladral, exceptuant els habitants de Valls de Torroella, independentment del seu lloc d'origen. Aquest criteri ens ha servit per elaborar totes les llistes del llibre, especialment al capítol sis. Aquest criteri ens ha dut a parlar dels fets que van tenir lloc al municipi de Castelladral en aquella època i alguns que es van registrar en indrets propers i que van ser protagonitzats per residents al terme municipal. Pel que fa als noms i cognoms, hem optat per utilitzar sempre la forma catalana, tot i que en una part de les fonts originals, especialment en la repressió franquista, apareixen en castellà. Aquest fet ens pot haver comportat alguna confusió per la mateixa anotació original, on els errors en una època en què molts funcionaris no dominaven la llengua catalana eren constants. El còmput global de persones implicades supera les quatre-centes i en alguns casos, com en els combatens morts al front, hi ha moltes mancances. Perquè aquest llibre pretén ser una primera aproximació a una història complexa i moltes vegades coneguda a mitges. De fet, cada nom que surt en alguna de les diferents

A la pàgina següent, sortida d'una cursa ciclista a la carretera de Berga, l'any 1948. Fins l'any 1960 totes les matrícules de

vehicles i bicicletes duien el nom del municipi, Castelladral. Imatges: Fons família Closa i Fons familiar Josep Vidal Calmet.

l·listes podria ser sotmès a un estudi sencer. Són vides complexes de personatges que van viure els episodis més apassionants i terribles del segle XX.

Per tant, som conscients de les possibles omissions i fins i tot d'alguna imprecisió que la recerca en molts arxius ens hagi pogut subministrar, i qualsevol esmena, ampliació i observació al respecte seran ben vingudes. En aquest sentit, hem inclòs al final de cada capítol un codi QR, amb el títol "Per saber-ne més", que dóna accés a una pàgina web on es podrà consultar documentació emprada per a l'elaboració d'aquest llibre, i on es podrà adreçar qui estigui interessat en algun nom o vulgui ampliar-ne informació.

Per a l'elaboració del text hem utilitzat tres fons fonamentals per a qualsevol treball històric d'aquella època: la memòria oral, la bibliografia i la documentació d'arxius. Pel que fa a la memòria oral, hem utilitzat un conjunt d'entrevistes fetes entre els anys 2000 i 2002 a disset d'habitants de Navàs, la majoria dels quals avui ja han mort, però que havien viscut de primera mà aquests esdeveniments. A aquestes primeres entrevistes se n'han afegit una desena més fetes durant el procés d'investigació d'aquesta publicació, al llarg de l'any 2014. En aquest cas, hem mirat de completar les entrevistes anteriors amb aportacions de veïns de la zona de Castelladral, que ens han aportat la seva visió dels fets durant aquell període i algun dels fills dels navassencs que van marxar a l'exili després de la Guerra Civil. Tota aquesta informació oral ens ha servit per matisar i completar el gruix

del discurs sustentat en la bibliografia existent i els documents cercats en els diversos arxius.

A l'hora de plantejar aquest llibre hem tingut clar que havia de ser una publicació a l'abast del públic en general, més enllà dels historiadors interessats en el període. Per això hem omès en el seu redactat la inclusió de notes a peus de pàgina. La bibliografia final que l'acompanya i el desenvolupament d'aquestes línies pretén ajudar el públic especialitzat a entendre quines han estat les fonts emprades.

En aquest sentit, aquest llibre no s'hauria pogut fer sense tres tipus de publicacions que ens han ajudat a traçar el camí de l'estudi. Per una banda, en el camp de la història local de Navàs, els treballs de Josep Maria Badia Masgrau, recollits en molts articles i als llibres *Navàs. Història en imatges* (2000) i

el volum de la *Història del Bages* de l'Editorial Parcir (1987). Per l'altra, les monografies locals sobre el mateix període i que aborden des d'una mateixa perspectiva els fets que tractarem. En aquest aspecte han estat dos els treballs que ens han aportat llum. D'una banda, el llibre de Carme Botifoll sobre el mateix període, *Conflictivitat social i repressió a Santpedor* (2010), un magnífic estudi sobre la República i la repressió franquista en aquest poble del Bages, i de l'altra, l'excel·lent monografia d'Oriol Dueñas *La violència d'uns i altres: la repressió de la guerra i la postguerra, 1936-1945: el cas d'Olesa de Montserrat* (2007), centrat en els aspectes del període d'aquest municipi del Baix Llobregat. Les aportacions d'uns i altres ens han servit com a bona referència a l'hora d'encertar la bibliografia general sobre el tema. En

Colla de caramelles de les bicicletes, l'any 1946. Els de la primera fila llueixen els picarols del ball de cascavells. Imatge: Fons familiar Josep Vidal Calmet.

aquest aspecte, a banda dels clàssics de Josep Maria Solé i Sabaté i Joan Villarroja sobre la repressió franquista a Catalunya i la violència a la rereguarda republicana, hem utilitzat els estudis de Conxita Mir en el camp de la província de Lleida recollits a *Vivir es sobreviur: justícia, orden y marginación en la Cataluña rural* (2000); el llibre de Santos Julià, *Víctimas de la Guerra Civil* (1999) sobre l'estat de la qüestió de les víctimes del conflicte, i el llibre de Julián Casanova, *Morir, matar, sobreviur. La violencia en la dictadura de Franco* (2002), que recull articles diversos sobre la repressió. A banda d'aquests volums, i per esmentar-ne només alguns més, també hem de destacar els estudis de Mercedes Vilanova sobre el comportament electoral a Catalunya durant la segona República, *Atlas electoral de la Segunda República a Catalunya* (2005), el llibre d'Oriol Duñas sobre camps de concentració i batallons de treballadors a Catalunya *Els esclaus de Franco* (2007), o els diferents estudis de Javier Rodrigo Sánchez sobre la política penitenciària i repressiva del règim franquista.

Pel que fa a les fonts documentals, són dos arxius els que sustenten una gran part del discurs d'aquesta publicació. Per una banda, el fons conservat a l'Arxiu Municipal de Navàs, que conté milers de documents imprescindibles per entendre la realitat d'aquella època, des del Llibre d'Actes dels Plens Municipals, passant per la correspondència de l'Ajuntament, els censos de l'època, llesves o documents generats per la junta local de Llibertat Vigilada. L'Arxiu Parroquial de Navàs fou malau-

radament destruït durant la guerra. D'altra banda, els sumaris conservats a l'Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer aporten abundant informació sobre la vida social del poble en aquella època i els sistemes repressius. Com afirma Conxita Mir en els seus treballs, són una font documental de primer ordre per construir les històries de la repressió franquista. L'observació a escala local permet estudiar el procés de delació i denúncia que acompanyava la repressió, la qual cosa mostra l'impacte que tenia en el món rural, on la dinàmica repressiva generava una cadena de lleialtats familiars i veïnals que asseguraven l'adhesió al règim. A banda d'aquests dos arxius, als quals hem dedicat més temps de recerca, també cal destacar l'Arxiu Comarcal del Bages; l'Arxiu del Tribunal de Responsabilitats Polítiques custodiat a l'Arxiu de l'Audiència Judicial de Barcelona; els fons de la presó Model, de la depuració del magisteri, així com el conjunt de correspondència i documentació vària de la Generalitat Republicana, que es troba a l'Arxiu Nacional de Catalunya; el fons d'associacions de l'Arxiu del Govern Civil de Barcelona; la documentació referent a servei militar, camps de concentració i penats de l'Arxiu General Militar de Guadalajara; i la molta i dispersa documentació existent al Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca. L'avanç en les feines de catalogació dels diferents arxius esmentats podria donar lloc aviat a una recerca més àgil dels diferents fons i ampliar les línies d'investigació d'aquest treball.